

**TURLI GABARIT O`LCHAMLI MURAKKAB GEOMETRIK ELEMENTLARDAN  
IBORAT HAJMIY KOMPOZITSIYA YARATISH**

**Axmedjonova Umida Baxodirovna**

*Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika Universiteti sanoat dizayni  
kafedrası dotsenti*

**Anotatsiya:** *Hajmiy kompozitsiyaning afzalliklarini aniqlashda muhim rol o`ynaydigan yana bir jihat mavjud. Bu - hajmni o`rab turgan fazoga kiritish muammosi. Hajm og`irlik, ma`no, g`oyaga ega.*

**Kalit so`zlar:** *hajmiy, kompozitsiya, fazo, frontal, uch o`lchamli, ob`ekt, ranglar, gabarit.*

Hajmiy kompozitsiyaga uch o`lchamga (uzunligi, eni va balandligi), demak, umuman hajmni xarakterlovchi va badiiy vazifalarni hal qiluvchi parametrlarga ega bo`lgan san`at asarlarini kiritish mumkin. Bu haykaltaroshlik, mayda plastika, kichik me`moriy shakllar, amaliy-bezak xarakteridagi asarlar, turli amaliy shakllar, idish, mebel, transport vositasi, kiyim-kechak, umuman, dizaynni o`z ichiga olgan hamma narsa.

Hayotimizda vazifa bajaruvchi, insonning yashash faoliyatini ta`minlovchi predmetlarni yaratish uchun hajmiy kompozitsiya qanchalik keng qo`llanilishi mumkinligini hatto shu oddiy sanab chiqishning o`zida ham his qilish mumkin. Shuning uchun bezatish ob`ekti sifatida inson e`tiborini dastlab aynan hajm jalb qilgan deb taxmin qilish mumkin.

Qulay shaklni izlash unga ifodaviylik va go`zallik berish uslublarini izlash bilan muvofiqlashgan. Hajmiy shakl ustida ishlab, rassom, shuningdek, u yoki boshqa badiiy obraz yaratishda yordam beruvchi faol tasviriy vositalar sifatida rang va fakturani esdan chiqarmadi. Bizgacha yetib kelgan hajmiy kompozitsiyaning durdona asarlari yuz yillar o`tib ham kundalik turmush predmetlarining puxta o`ylab qilinganligi va shaklning badiiy tugalligi, rang, faktura ifodaviyligi bilan hayratga soladi. Hajmiy kompozitsiyaning afzalliklarini aniqlashda muhim rol o`ynaydigan yana bir jihat mavjud. Bu - hajmni o`rab turgan fazoga kiritish muammosi. Hajm og`irlik, ma`no, g`oyaga ega. U frontal kompozitsiyaga qaraganda ko`proq real va sezilarli. Uni qo`yish, osish yoki joylashtirish mumkin. Shuning uchun, aytaylik, hajm va tekislik to`qnashuvi eng maqbul qaror topishi uchun ham muallif tomonidan aniq o`ylangan bo`lishi kerak.

Agar rang-tasvir asarini atrof-muhitdan asosan ramka vositasida ajratilgan bo`lsa, aynan shuning o`zi muhit ta`sirini cheklasa, bunday holda hajmiy kompozitsiya o`ziga nisbatan atrof dunyo bilan birga mavjudlikdan iborat bo`lgan boshqacha munosabat, boshqacha yondashuvni talab etadi. Hajmiy

kompozitsiyaning afzalliklarini aniqlashda muhim rol o`ynaydigan yana bir jihat mavjud. Bu - hajmni o`rab turgan fazoga kiritish muammosi. Hajm og`irlik, ma`no, g`oyaga ega. U frontal kompozitsiyaga qaraganda ko`proq real va sezilarli. Uni qo`yish, osish yoki joylashtirish mumkin.

Kompozitsiya o`ziga xos qonun va vositalardan tashkil topgan. Uning asosiy qonunlariga muvozanat va umumiylik kiradi. Muvozanat simmetrik va asimmetrik kompozitsiyalarda turlicha namoyon bo`ladi. Muvozanatga elementlar miqdori, shakli, ularning muhit bilan o`zaro munosabati, rangi, fakturaviy yechimining uyg`unligi bilan erishiladi. Kompozitsiya vositalariga aniqlovchi kompozitsion usul, proporsiya va masshtab, kontrast va nyuans, metrik takror va ritm, rang, soyalar va plastika kiradi. Aniqlovchi kompozitsion usul mahsulot shakli ustida ishlashda muhim tashkiliy asos hisoblanadi va ijodiy izlanishning yo`nalishini belgilaydi.

**Uslubiy maqsad** - uch o`lchamli ob`ektni kompozitsion tashkil etish tamoyillarini o`zlashtirish va turli shakllar uchun qayta-qayta takrorlanadigan va bir xil qismlardan variant o`zgartirish imkonini beradigan kompozitsion, yig`ma yoki yig`ma kombinatsion shakllarni olish bo`yicha amaliy ko`nikmalarga ega bo`lish.

**O`quv vazifalari:**

- kombinatsion shakllantirish yordamida kompozitsion g`oyani topish;
- tip elementlarining nomenklaturasini aniqlash;
- o`lchamlarni birlashtirish;
- olingan turdagi elementlardan mavhum geometrik figurani yoki fazoviy ravishda tanib olinadigan shaklni tuzish.

Bundan tashqari, badiiy ekspressivlik uchun ranglar kombinatoriyasidan foydalanish mumkin.

Uch o`lchovli kompozitsiya uning har tomondan idrok etilishini anglatadi, shuning uchun modellashtirishda paydo bo`lgan shaklni turli burchaklardan tanqidiy baholash kerak. Kompozitsiyaning asosi kombinatorika tamoyillaridan biri bo`lishi mumkin - qatlama shakli (3.11-rasm). Kompozitsiyalar turli xil standart o`lchamlarga ega bo`lgan cheklangan miqdordagi turdagi elementlarga qurilishi mumkin (3.12).



1 - rasm. Kompozitsiyadagi katlama shaklining printsiipi.



2 - rasm. Kompozitsiya standart o'lchamlari balandligi bo'yicha o'zgarib turadigan ikkita takrorlanuvchi turdagi elementlar asosida qurilgan.

**Vazifa maqsadi:** murakkab geometrik elementlardan iborat hajmiy kompozitsiya uyg'unligini o'rganish.

**Vazifani bajarish metodikasi:** auditoriyada qog'oz yoki kartondan (boshqa materiallarni qo'llash ham mumkin) murakkab geometrik figuralar yelimlanadi. Bu elementlar o'lchami jihatidan bir xil yoki turlicha bo'lishi mumkin.

Undan kompozitsiyaning hamma qonunlarini qo'llagan holda hajmiy kompozitsiya bajariladi. U simmetrik yoki asimmetrik, dinamik yoki statik bo'lishi mumkin. Tomoshabin tomonidan frontal idrok qilinadi va yon tomondan ko'rishni talab qilmaydigan hajmiy kompozitsiya yaratish vazifasi bajariladi.

Muvozanat kompozitsiyaning asosiy og'irligi, kompozitsion markazni tashkil qilinishi, uni proporsional qismlarga ajratish, ranglar, ton va alohida qismlarning o'ziga xos munosabatlariga bog'liqdir. Muvozanat simmetrik va asimmetrik kompozitsiyalarda turlicha aks etadi. Markaziy o'z o'qi bo'ylab yo'nalgan simmetriya turi ham ma'lumdur. Uning chiziqlari o'z o'qi atrofida qismlarining bir-biri bilan o'zaro mosligida to'liq aylanadi.



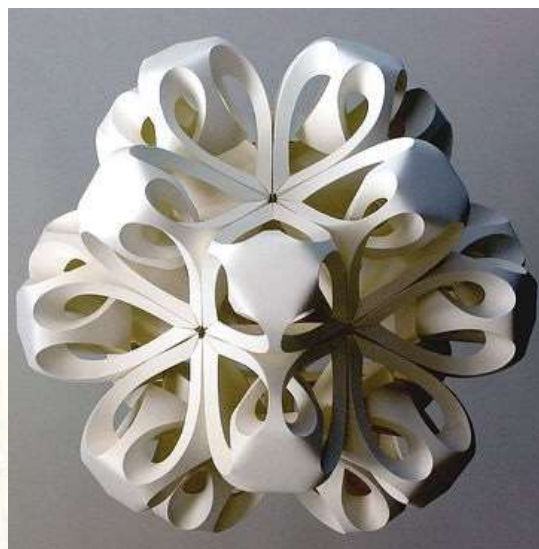
a)



b)



d)



e)



f)



g)

3 - rasm. a), b), d), e), f) va g) Turli gabarit o'lchamli murakkab geometrik elementlardan iborat hajmiy kompozitsiya.

Bu kabi simmetriyaga misol bo'lib aylanaga chizilgan naqshlar kompozitsiyasining xilma-xilligi hisoblanadi.

#### ADABIYOTLAR:

1. Timothy Samara. Design Elements. - New York: STIM Visual Communication, 2011.- 272 p.
2. Ахмеджанова Умида Баходировна Использование контраста дополнительных цветов в дизайне // Евразийский научный журнал. 2017. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-kontrasta-dopolnitelnyh-tsvetov-v-dizayne>

3. Ахмеджанова Умида Баходировна Искусство и архитектура XV века в Италии // Наука, образование и культура. 2020. №5 (49). С. 62-64. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvo-i-arhitektura-xv-veka-v-italii>

4. Kamiljanovna, A. S. "Corrugation and its Application in Furniture Design." American Journal of Social and Humanitarian Research 3.1 (2022): 123-128. <https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajshr/article/view/761>

5. Ахмеджанова Умида Баходировна История и этапы возникновения и развития упаковки // Наука, образование и культура. 2019. №6 (40). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-i-etapy-vozniknoveniya-i-razvitiya-upakovki>

6. Odilova S. D. ZARGARLIK LOYIHASIDA BIONIK SHAKILLARDAN FOYDALANISH //Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – T.2. – №. 3. – С. 104-106. <https://academics.uz/index.php/zfty/article/view/3247>

